

TÜRK-ALMAN BELGELERİ IŞIĞI ALTINDA "ELVİYE-İ SELÂSE" VE ENVER PAŞA'NIN OLUŞTURDUĞU KAFKAS KOMİTESİ

Yrd.Doç.Dr.Selami KILIÇ*

Türk tarihinin son üçyüz yıl içerisindeki devrinin, en önemli kısmını Rusya ile siyasi ve askeri ilişkiler oluşturur. Türkiye'nin jeopolitik durumu ve Rusya'nın Büyük Petro'dan itibaren takip ettiği genişleme ve istilâ siyaseti gereği, bu iki devlet arasında, başta askeri olmak üzere, çok çeşitli karşılaşmalar meydana geldi.

Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirerek, İstanbul'u ve Boğazları ele geçirdikten sonra sıcak denizlere inme politikası bilinen bir gerçektir. Rusya bu hayalini gerçekleştirmek üzere Balkanlarda; Basra Körfezi'ne ulaşmak için Kafkaslarda ve daha sonra İskenderun Körfezi'ne varmak amacı ile Doğu Anadolu'da yayılmacı politikasını sürdürdü. Rusya bu istilâcı siyasetini sürdürürken, çeşitli bahanelerle hep Türkiye'ye savaş açan taraf oldu ve her savaş sonucunda da, Prut ve Kırım savaşları hariç Türkiye'den topraklar elde etti. Rusya'nın bu yayılmacı politikası Petro'dan itibaren artarak devam etti ve özellikle Katerina II. ve Nikola I. zamanında en yüksek noktasına ulaştı. Katerina II. Karadeniz'e ayak basmakla Rusya'ya büyük avantajlar sağladı¹.

1828-1829'daki Osmanlı-Rus savaşında Edirne işgal edilip, İstanbul ve Boğazlar tehdit altına düştüğü gibi, Doğu'da Kars ve Erzurum Rusların eline geçti. Bu Erzurum'un Ruslar tarafından ilk işgali idi. Gerçi Rusya, Edirne Antlaşması ile ele geçirdiği topraklardan vazgeçmişse de bu Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki istilâ arzularının sona erdiği anlamına gelmiyordu.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlandı. Edirne'yi ele geçiren Rusların bundan sonraki hedefleri İstanbul ve Boğazlardı. Doğu'da ise, Ardahan ve Kars'ı ele geçiren Ruslar Erzurum'u ikinci defa işgal etmişlerdi. Böylece Rusya'nın tarihi hedeflerine ulaşması için birkaç adım atması yeterliydi. Fakat işte bu birkaç adım atılamadı. Çünkü, Rusya'nın bu hedefine ulaşması için İngiltere ile savaşı göze alması gerekiyordu. İngiltere ile savaşı göze alamayan Rusya, bunun üzerine Türklere şartlarını dikte ettirme yolunu seçti. Barış

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 Akdes Nimet KURAT, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.38.

görüşmeleri 3 Mart 1878'de sona erdi ve böylece Osmanlı Devleti için çok ağır şartların yer aldığı "Ayastefanos-Yeşilköy Barış Antlaşması" imza edildi. Bu antlaşma ile Boğazlar konusu Rusya'nın lehine çözüme kavuşturulduktan sonra, Doğu'da Kars, Ardahan, Batum ve Bayezit sancakları da bir kısım harp tazminatına karşılık Ruslara bırakılıyordu². Yine ilk defa bu antlaşma ile "Ermeni Meselesi" de siyasi bir problem olarak ortaya çıkmış oluyordu³.

Rusların tüm Balkan haritasını kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden çizmeleri ve Boğazlar bölgesine gelip yerleşmeleri başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, İtalya ve Avusturyalıların çıkarlarını tehlikeye düşürdü. Avrupa şehirlerinden birinde yeniden toplanacak olan bir kongrede, meselelerin yeniden gözden geçirilmesini ve Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesini istediler. Daha sonra özellikle Avusturya ile arasının daha fazla açılmasını istemeyen Rusya antlaşmanın değiştirilmesine razı oldu.

Düşünülen kongre Berlin'de yapıldı ve Ayastefanos Antlaşması'nın bütün maddeleri ve hemen hemen hepsi de Rusya'nın aleyhine olarak değiştirildi. Dolayısı ile Berlin Kongresi Rusya için bir diplomatik mağlubiyet oldu. Fakat Berlin Kongresi'nde kabul gören maddeler yine de Rusya için büyük avantajlar sağladı: Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının (Elviye-i Selâse) Ruslara bırakılması kararlaştırıldı. Bundan başka Babiâli'ye birçok harp tazminatı da yükletildi. Ayrıca, Ermenilerin oturmakta olduğu yerlerde reformlar yapmak zorunluluğu ve bunu kontrol edecek devletler arasında, antlaşmaya imzasını koyan bir devlet olmak üzere, Rusya'nın da bulunması ilerdeki Rus siyaseti bakımından önemliydi⁴.

Böylece Berlin Kongresi ile Ermeni meselesi artık milletlerarası bir siyasi problem olarak ortaya çıktığı gibi, Elviye-i Selâse'nin de 1918 yılına kadar sürecek tam kırk yıllık Rus işgali başlamış oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Sarıkamış felaketi üzerinden bir yıl geçmeden Ruslar, Doğu Anadolu'yu işgal etmeye başladılar. 1916 yılı başlarında Erzurum ve

2 "Osmanlı Hükümeti, 1.410.000.000 Ruble harp tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere Kars, Ardahan, Batum ve Bayezit (Karaköse) vilayetleriyle Dobriçe'yi Rusya'ya terk etmeyi kabul etmiştir. Bu toprak terkine karşılık savaş tazminatı 400.000.000 Rubleye indirilmiştir." (Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, VIII, Ankara, 1988, s.66).

3 M.Kemal ÖKE, Ermeni Meselesi, İstanbul, 1986, s.98.

4 KURAT, Türkiye ve Rusya, s.89-90.

ardından Erzincan'ı ele geçirerek ilerleyişlerini sürdürdüler. 1917 yılı (Şubat) Mart ayında Rusya'da meydana gelen sosyal çalkantılar bu ilerleyişin durmasına sebep oldu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da önemli ölçüde toprak kaybetmiş, savaşın başında Tortum'da bulunan ordu karargâhı Suşehri'ne çekilmişti. Ruslar Şubat (Mart) İhtilâli sebebiyle, 1917 yılı baharında ve yazında Anadolu'da yapmayı planladıkları büyük taarruzlarını gerçekleştiremezken, Osmanlı ordusu da karşı saldırıya geçip kaybedilen toprakları geri alabilecek güçte görünmüyordu. Her iki taraf bazı mevzii çarpışmalarının dışında sessizce beklemeye koyulmuşlardı. 1917 baharı ve yazı bu şekilde geçti denilebilir.

Ekim İhtilâli (7/8 Kasım 1917) ile Bolşevikler Rusya'da idareye el koydular. İhtilâlin ertesi günü Lenin, bir barış dekreti yayınlayarak bütün savaşan devletleri barış yapmaya çağırdı. Söz konusu dekret, "ilhaksız, tazminatsız barış" ve "her milletin kendi geleceğini bizzat kendisinin tayini" esaslarına dayanıyordu. Ancak Rusya'daki yeni yönetim, başlangıçta hiçbir devlet tarafından tanınmadığından yapılan çağrı da cevapsız bırakıldı⁵.

Rusya'nın tüm savaşan devletlere barış teklifinde bulunduğu sırada Osmanlı Devleti'nin durumu pek iç açıcı değildi. Uzun savaş yılları ülkeyi felâketin eşiğine getirmişti. Balkan savaşlarından henüz yeni çıkmış olan Osmanlı Devleti, çok geçmeden kendini ikinci bir savaşın içinde bulmuştu. Büyük imkânsızlıklar ve yokluklarla birçok cephede çarpışmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, savaşın seyrini etkileyecek ölçüde birtakım başarılar elde etmesine rağmen, çoğu cephede mağlup olmuş, ordusu tamamen yıpranmış ve büyük ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya gelmişti. Dolayısı ile Osmanlı Devleti savaşın bir an önce sona ermesini ve barış yapılmasını sabırsızlıkla beklemekteydi.

Bolşeviklerin ilhaksız-tazminatsız barış teklifi Türkiye'de coşkuyla karşılandı ve sonsuz bir memnuniyet uyandırdı. "Kafkasya" adlı kitabında Rusya'daki Bolşevik İhtilâli'nin Osmanlı İmparatorluğu için Allah'ın bir lütfü olduğunu belirten Werner ZÜRRER⁶ bir gerçeği dile getirmekteydi. Yine W.E.D. Allen ve Paul Muratoff Kafkas Cephesi ile ilgili çalışmalarında; Anadolu'da Türkleri tam bir askerî yıkıma

5 Dursun Ali AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", Akademik Açı, 1996/1, Samsun, 1996, s.1.

6 Werner ZÜRRER, Kaukasien 1918-1921, Düsseldorf, 1978, s.28.

uğramaktan ancak 1917 baharındaki Rus Devrimi'nin kurtardığını⁷ ifade ederlerken hiç de haksız değillerdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin barış yapmaktan başka bir çaresi kalmadığı gibi, harp tazminatı karşılığında Rusya'ya bırakmış olduğu topraklarını savaşarak geri alması da imkânsızdı. Osmanlı Devleti, Rusya'nın işgali altında bulunan topraklarını savaşarak elde edemeyeceğini anladığından, Rusya'nın ilhaksız-tazminatsız barış teklifinden yararlanarak, barış yolu ile bunu gerçekleştirmek istedi. Aslında Osmanlı Devleti'nin gerek genel savaşta işgal edilen topraklarının boşaltılmasını istemesi ve gerekse 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında harp tazminatı karşılığında Rusya'ya terk edilmiş olan topraklarını istemesi, Rus barış formülüne tamamiyle uygundu. Çünkü, Rusya tarafından yapılan barış teklifinde; "bütün muharip devletler hemen harbe son vermeli ve mütareke akdetmeli, hiçbir araziye zaptetmeksizin ve harp tazminatı istemeksizin, tam manasıyla demokratik ve adil bir sulh akdetmeliydiler"⁸ denilmişti. Osmanlı toprakları harp tazminatı karşılığında Çarlık Rusyası'na bırakıldığına ve şimdi Çarlık rejimini yıkarak iktidara gelmiş olan Bolşevikler ilhaksız ve tazminatsız bir barış istediklerine göre, bu isteğin tamamiyle haklı olduğuna hükmedilebilir.

Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılanan barış teklifi olgunlaşmaya başladı ve Rusya'nın gerçekten barış yapmak niyetinde olduğu anlaşıldı. Öteden beri barış yapmak arzusunda olan ve bu isteğini açıkça ifade etmiş bulunan Osmanlı Devleti, barışın gerçekleşmesi için büyük çaba sarfediyordu. Nihayet tüm bu çalışmalar semeresini verdi ve İttifak Devletleri ile Rusya arasında önce bir mütareke yapılmasına, mütarekeden sonra da derhal barış görüşmelerine başlanılmasına karar verildi.

Harbiye Nazırı Enver Paşa derhal harekete geçerek bu elverişli durumdan yararlanmak istedi. 3 Aralık 1917'de; Rus işgali altında bulunan Osmanlı topraklarının Rusya tarafından boşaltılması teklifini, İttifak Devletleri temsilcileriyle görüştüktan sonra Rus delegelerine tebliğ etmesini Osmanlı

7 Ronald Grigor SUNY, Bakû Komünü Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf, İstanbul, 1990, s.194.

8 Akdes Nimet KURAT, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı", Bellekten XXXI/121-124, Ankara, 1967, s.376.

temsilcisi Zeki Paşa'ya bildirdi⁹. Zeki Paşa; Kafkas Cephesi'ndeki Rus kuvvetlerinin çekilmesi isteğinin Rus delegelerine teklif edileceğini ve bunun kabul edileceğinden ümitli olduğunu 5 Aralık 1917'de Enver Paşa'ya bildirmesine¹⁰ rağmen, Zeki Paşa ile birlikte Osmanlı delegesi olarak Brest-Litovsk'da bulunan Berlin Sefaret Müsteşarı Edhem Bey'in yazısından; Kafkas Cephesi'nin Ruslar tarafından boşaltılması isteğini müttefiklerin Rus Delegasyonu'na teklif etmek istemedikleri anlaşılmıştı¹¹. Böylece, Enver Paşa'nın bu ilk girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Çünkü Müttefik Devletler, özellikle Almanya, Rus kuvvetlerinin çekilmesi hususundaki Osmanlı teklifinin mütareke görüşmelerinde ele alınmasının mümkün olmadığını kesin bir dille ifade etmişlerdi.

Almanların itirazına rağmen Enver Paşa, 3 Aralık 1917'de yaptığı teklifi yineledi. Bu defa hem Osmanlı Delegesi Zeki Paşa'ya hem de General Ludendorff'a 14 Aralık 1917'de gönderdiği telgrafında; Ermeni mezaliminden bahisle, Rus ordusunun Kafkas Cephesi'nden çekilmesi isteğini tekrarladı ve Zeki Paşa tarafından Rus Delegasyonu'na bildirilecek bu isteği Ludendorff'un desteklemesini rica etti¹².

Enver Paşa'nın bu girişimi de sonuçsuz kaldı, mütareke görüşmelerinde böyle bir tekliften hiçbir netice çıkmayacağı ve sorunun barış görüşmelerinde ele alınmasına gayret gösterileceği Zeki Paşa tarafından bildirildi. Öte yandan Zeki Paşa bu yazısında; mütareke yapıldıktan sonra, General Hoffmann ile birlikte, Rus işgali altında bulunan arazide yaşayan Türklere yapılan mezalime son vermek üzere oralardan boşaltılması hakkında bir teklifte bulunmaya karar verildiğini önemle belirtmekte idi¹³.

Aslında Osmanlı Devleti'nin böyle bir teklifte bulunması, yani Rusların işgali altında bulunan toprakların boşaltılmasını istemesi; yukarıda da değinildiği üzere Rusya'nın ilhaksız-tazminatsız barış formülüne tamamıyla uygundu. Osmanlı Devleti'nin bu haklı isteği, onun yayılmacı siyaset izlemeyeceğinin ve Rusya'nın teklif ettiği barışı desteklediğinin bir güvencesidir. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu

9 Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, A.1/2, Kls.529, D.2067-357, F.2.

10 ATASE, A.1/1, Kls.151, D.678-200, F.108-3,4.

11 ATASE, A.1/1, Kls.151, D.678-200, F.108-5.

12 ATASE, A.1/2, Kls.529, D.2067-357, F.14; A.1/1, Kls.152, D.681-376, F.4-1.

13 ATASE, A.1/1, Kls.151, D.678-200, F.108-18.

isteğini kabul etmekle, kendisinin de işgal ettiği toprakları boşaltmak zorunda kalacağını çok iyi bilen Almanya; bir oyalama taktiği uygulayarak, böyle bir istek karşısında Rusların da karşı tekliflerde bulunacağı endişesiyle Ruslardan önce bu Türk isteğini reddetti.

Osmanlı Devleti işgal altındaki topraklarına, ancak Almanya'nın yardım ve desteği ile kavuşabileceğine inanmaktaydı. Diğer taraftan Alman delegeleri de bu meselenin barış görüşmelerinde ele alınacağı ve kesin bir çözüme kavuşturulacağı konusunda Osmanlı Devleti'ne güvence vermişlerdi. Bu tarihi fırsatı kaçırmak istemeyen Enver Paşa, mütareke görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada, Osmanlı Delegatesi Zeki Paşa'ya gönderdiği 7 Aralık 1917 tarihli telgrafında¹⁴; 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda ödenemeyen harp tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere Rusya'ya terkedilen arazinin Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi gerektiğini açıkça belirtti ve bu meselenin barış görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti lehine çözümlenmesi için samimi bir dost olarak General Ludendorff'un yardımını rica ettiğini de bildirdi.

Enver Paşa'nın, bu önemli telgrafın Alman Başkomutanlığı'na bildirilmesini General Lossow'dan rica etmesi üzerine; Lossow, 12 Aralık 1917'de Alman Başkomutanlığı'na bir telgraf göndererek; hem Enver paşa'nın isteğini yerine getirmiş hem de bu konu hakkındaki görüşlerinden bahsetmişti: "Enver Paşa'ya, bölgedeki Müslüman halkın bağımsızlık gayretlerini artırmak ve hatta onların bağımsızlıklarını ilân etmelerini sağlamak için Osmanlı Devleti'nin propaganda yapması gerektiğini söyledim. Aksi takdirde meselenin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını belirtmem üzerine; Enver Paşa kastedilen propagandaya çoktan başlanılmış olduğunu ifade etti. Ben gerçekleşme ümidi çok az olmasına rağmen bu meselenin desteklenmesi gerektiği düşüncesindeyim."¹⁵

Bu arada Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann 14 Aralık 1917'de Elçilik Sekreteri Freiherrn von Lersner'e, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'un

14 Şevket Süreyya AYDEMİR, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1914-1922, III, İstanbul, 1972, s.392-397.

15 General von Lossow an den Chef des General Stabes des Feldheeres im Gr. Hauptquartier, Aus dem Felde, 12. Dezember 1917, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Türkei: Allgemeine Politik, R.22346, Bd.5, Türkei Nr.41.

Türk savaşı hedefleri ile ilgili olarak Alman Başkomutanlığı'na göndermiş olduğu şifre telgrafı hakkında bilgi vermekteydi:

"Enver Paşa, barış görüşmelerinde tarafımızdan mümkün olduğu kadar çok istekte bulunulması için hükümet tarafından devamlı tahrik edilmektedir. Enver Paşa, General von Lossow'a, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki 1877 sınırlarına yeniden sahip olmak istediği ricasında bulunmuştu. O, bu isteği tarafımızdan çok iyi bilinen sebeplere dayandırmaktaydı. Osmanlı Devleti müttefik dört devlet arasında arazilerini kaybetmiş yegâne ülkedir ve arzu edilen arazilerde de esasen Türkler oturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 1878'deki Kafkas sınırına yeniden kavuşmasının Osmanlı Hükümeti için ne kadar önemli olduğunu anlayışla karşılıyor ve Türk isteklerine sempati ile bakıyoruz. Osmanlı Devleti'nin bu hedefine ulaşabilmesi için eski Türk topraklarındaki Müslüman ahalinin bağımsızlık gayretlerinin desteklenmesi gerektiği konusunda General Lossow ile aynı fikirdeyiz."¹⁶

Yine Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann, Enver Paşa'ya tebliğ edilmek üzere Graf von Bernstoff'a aşağıdaki telgrafı göndermişti: "Enver Paşa, bana ulaşan bir yazısında; 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında harp tazminatı karşılığında Rusya'ya bırakılan Türk topraklarının Türkiye'ye geri verilmesini istemektedir. Ekselanslarından buna vermiş olduğum cevabı Enver Paşa'ya bildirmesini rica ederim. Harbiye Nazırının telgrafında iddia edildiği üzere Türk-Alman ittifak anlaşmasında; Türkiye'nin Kafkas topraklarında muhtemel bir yayılması için Almanya'nın yardım sözü verdiği doğru değildir. Bu konu 2 Ağustos 1914 ve 11 Ocak 1915 tarihli ittifak anlaşmalarında¹⁷ yer almamıştır. Fakat şüphesiz 'Goeben' ve 'Breslau'nun Türk karasularına girmesi hakkında görüşmelerde bulunulurken, Türkiye'nin doğu sınırında küçük bir sınır düzeltimi sözü vermiştik, ancak bu söz de kesinlikle Avrupa vaziyetine hakim olmamız ve savaştan mutlaka galip çıkmamız şartıyla verilmişti. Enver Paşa kapitülasyonlar hakkındaki görüşünde ise, İtilâf

16 Der Staatssekretär von Kühlmann an Freiherrn von Lersner, Berlin, den 14. Dezember 1917, PA-AA, Türkei: Allgemeine Politik, R.22346, Bd.5, Türkei Nr.41.

17 11 Ocak 1915 tarihli Türk-Alman ittifak anlaşması için bkz: Veli YILMAZ, İnci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımları, İstanbul, 1993, s.104-105.

Devletlerinin kapitülasyonların kaldırılması hususundaki uzlaşmacı tutumunun tatmin edici bir adli reforma bağlı bulunduğu gerçeğini gözden kaçırmıştır.”¹⁸

Diğer taraftan Dışişleri Müsteşarı Bussche ise, 23 Aralık 1917’de Bernstorff’a gönderdiği telgrafında, Bernstorff’dan, 1877 Kafkas sınırlarının tekrar elde edilmesi ile ilgili Türk arzusunun Almanya tarafından tamamiyle anlayışla karşılandığını ve bölgedeki Müslüman halkın bağımsızlık hareketlerinin teşvik edilmesinin faydalı görüldüğünü Sadrazam Talat Paşa’ya bildirmesini rica etmişti¹⁹.

Yukarıda metinleri verilen belgelerden Almanya’nın Türk isteğine yaklaşımını kolaylıkla tesbit etmek mümkündür. Tüm bu belgelerde, Türk isteğinin anlayışla karşılandığı, bu isteğe sempati ile bakıldığı ve bunun Osmanlı Devleti için özellikle Osmanlı Hükümeti açısından ne kadar önemli olduğu şeklinde ortak bir ifade kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin arzuladığı hedefine kavuşabilmesi için barış görüşmelerinde Almanya’nın destek vereceğine dair hiçbir kayıt yeralmadığı gibi, bu konuda Osmanlı Devleti’ne sadece öneride bulunulmuştur. Böylece ihtimaller ve birtakım beklentilerden ibaret olan bu belgelerden; Almanya’nın kesin kararını verdiği ve bu meselede Osmanlı Devleti’ni yalnız bırakacağı anlaşılmıştır.

Osmanlı Hükümeti’nin ilk hedefi, daha doğrusu asıl amacı işgal edilmiş olan topraklarının boşaltılmasıydı. Fakat kendi işgal ettiği toprakları boşaltmak istemeyen Almanya buna kesinlikle yanaşmıyordu. Görüşmelerin yapılacağı Brest-Litovsk şehrine doğru yola çıkmadan önce Alman Doğu Ordusu Komutanı General Hoffmann, Berlin’deki askerî ataşe Zeki Paşa’ya Ruslar tarafından Anadolu’da işgal edilmiş olan yerlerin boşaltılması şartının mütareke maddeleri arasına konulması konusunda Alman Başkomutanlığı’ndan şimdilik bir emir almadığını bildiriyordu²⁰.

İşgal altındaki toprakların boşaltılması hakkındaki Türk isteği mütareke hükümleri arasında yeralmadı. Fakat bu, Osmanlı Devleti’nin bu isteğinden vazgeçtiği şeklinde yorumlanamazdı. Çünkü, Osmanlı Hükümeti barış görüşmeleri

18 Staatssekretär Kühlmann an Bernstorff, Brest-Litovsk, den 25. Dezember 1917, PA-AA, Kaukasus, R.11041, Bd.10, Russland No.97a.

19 Staatssekretär Bussche an Deutsche Botschaft in Pera, Berlin, den 23. Dezember 1917, PA-AA, Kaukasus, R.11041, Bd.10, Russland No.97a.

20 Stefanos YERASIMOS, Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devrimi’nden Milli Mücadele’ye), İstanbul, 1979, s.13.

sirasında bu isteğini, gündemde tutmak için ısrarlı tutumunu sürdürecektir ve bu mutlu sonuca ulaşacağı inancını asla kaybetmeyecekti.

Osmanlı Devleti hem genel savaşta işgal edilen hem de 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Rusya'ya bırakılan toprakların boşaltılmasını ve buraların Osmanlı Devleti'ne iadesini sağlamak gayesiyle her türlü siyasi girişimde bulundu. Fakat Ruslarla yapılacak barış görüşmelerinde öne sürülecek istekler hakkında açık bir görüşe varılamadı. Rus İhtilâli'nden sonra rahat bir nefes alan Türk devlet adamları ve kamuoyunun en çok Rus işgali altındaki bölgenin kurtarılmasını amaçladıkları biliniyordu. Bu sağlandığı takdirde dahi Rusya ile barış çok başarılı sayılacaktı.

Fakat diğer taraftan, fırsattan yararlanarak Rus işgali altındaki arazinin geri alınmasından başka, daha önceleri Rusların eline düşmüş olan yerleri de, özellikle "Elviye-i Selâse"yi de kurtarmak arzusu belirdi. Bu hususta Enver Paşa önder rolündeydi. Bu suretle, biri minimum (asgarî) ve diğeri maksimum (azamî) olmak üzere iki ayrı hedef ortaya çıkmış oluyordu. Doğal olarak önce asgarî istekler öne sürülecekti, çünkü en mühim şey bir an evvel Ruslarla barış yapmaktır; bunun için de henüz işin başında aşırı isteklerde bulunarak Rusları kuşkulandırmaktan başka, Almanları da terkütmemek gerekiyordu. Gerçi Alman Elçisi von Wangenheim savaşın başlangıcında, "Osmanlı Devleti'nin hudutlarının genişlemesine Almanya'nın yardım edeceği" taahhüdünde bulunmuştu; fakat böyle bir taahhüt Alman Hükümeti'nce resmîyete dökülmüş değildi. Diğer taraftan İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Elçisi Markiz Pallavicini, en önemli meselenin Rusya ile bir an önce barışın yapılması olduğunu belirtiyor ve Osmanlı Hükümeti'nin Rusya'dan fazla isteklerde bulunmamasını öneriyordu. Böylece Osmanlı Devleti gerek asgarî ve gerekse azamî barış şartlarını tesbit etmiş olmasına rağmen, üç sancağın ana vatana ilhakı isteğini, görüşmelerin olgunlaşmasından ve Almanların oluru alındıktan sonra elverişli bir fırsat ortaya çıkınca ileri sürmeye karar vermişti²¹.

Alman Büyükelçisi Graf Bernstoff, 13 Aralık 1917'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafında; Osmanlı Hükümeti'nin tüm dikkatini Brest-Litovsk görüşmelerine çevirdiğini ve "Meclis-i Vükelâ"da barış şartlarının görüşüldüğünü belirttikten sonra, "Eğer Bulgarlar tüm Dobruca'yı elde ederlerse ve

21 KURAT, Türkiye ve Rusya, s.359-361.

Osmanlı Devleti'nin 1877 sınırına tekrar ulaşması mümkün olmazsa, Türkler her ne olursa olsun Batı Trakya'nın iadesinde çok enerjik bir şekilde ısrar edeceklerdir" diyordu²².

Bernstorff, 17 Aralık 1917'de yine Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir diğer telgrafında ise; Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlülüklerimizi yerine getirirsek, bize sadık kalacaktır ifadesini kullandıktan sonra şunları yazmıştır: Enver'in 1877 Kafkas sınırlarını Osmanlı Devleti'ne tekrar kazandırmamız gerektiği hakkındaki teklifini; klasik bir doğulu pazarlık isteği olarak görüyorum. Burada herhangi birinin bu isteği ciddiye aldığını pek sanmıyorum. Buna rağmen Türkler ciddi olarak en azından Trakya'da ve Kafkasya'da 1914 sınırlarını elde etmek arzusunda²³.

Osmanlı Devleti barış görüşmelerinde ele alınmak üzere sınırlarla ilgili azamî barış şartlarını sadece tesbit etmekle kalmamış, bunun gerçekleşmesi için tüm imkânlarını seferber etmişti. Bu isteğin en önde gelen savunucularından biri olan Enver Paşa, bu konuda her çareye başvurmuş ve gereken girişimlerde bulunmuştu. Alman Doğu Orduları Karargâhı'nda askerî temsilci olarak bulunan Zeki Paşa, General Lossow ve İstanbul Büyükelçisi Graf Bernstorff aracılığı ile Almanya'nın önde gelen asker ve sivil idarecilerine bu Türk arzusu hakkında bilgi vermiş ve onların yardımını istemişti. Enver Paşa'nın böyle bir girişimde bulunmasındaki amacı, hem Alman desteğini sağlamak hem de Almanların mesele hakkındaki düşüncelerini öğrenmek ve buna göre hareket etmektir.

Enver Paşa'nın 15 Aralık 1917 tarihli telgrafına 25 Aralık 1917'de cevap veren Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann; Osmanlı Hükümeti'nin Kafkaslarda bir sınır düzeltimi isteğinin Almanya tarafından anlayışla karşılandığını ve bu isteğin gerçekleşmesi halinde büyük bir memnuniyet duyacağını bildirmişti. Kühlmann eğer Rus işgal sahasında yaşayan halk Osmanlı İmparatorluğu ile birleşmek istediklerini açıkça belirtirlerse Rusların buna ciddi bir mukavemet göstermeyeceğinden bahisle, bölge ahalisinin Alman İmparatoru'na gönderdikleri şekilde beyânnâmeler yayınlamaları ve bunları ilgili makamlara ulaşturmaları sonucunda, arzu edilen hedefe

22 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 13. Dezember 1917, PA-AA, türkische Staatsmänner, R. 13803, Bd.18, Türkei Nr.159, No.2.

23 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 17. Dezember 1917, PA-AA, türkische Staatsmänner, R. 13803, Bd.18, Türkei Nr.159, No.2.

ulaşılabilceğini ifade ederek, bunun sağlanması için gayret gösterilmesini önermişti²⁴.

Kühmann'ın da belirttiği üzere, Berlin Antlaşması ile Ruslara bırakılan arazideki Türkler tam kırk yıl Rus istilâsı altında yaşamasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını kaybetmemişler ve tekrar anavatanları olan Osmanlı İmparatorluğu ile birleşmek istediklerini Alman İmparatoru'na gönderdikleri beyânnâmede açıkça ifade etmişlerdi.

İşgal altında bulunan Kars, Ardahan ve Batum sancakları ahalisi bu isteklerini yalnızca Alman İmparatoru'na değil aynı zamanda, Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa'ya²⁵, Almanya, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlıkları'na ve Rus Hükümeti'ne bildirmişlerdi. Ardahan, Batum, Acara, Çürüksu, Livane, Kars ve Şavşat ahalisi adına Almanya, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlıkları'na ve Rus Hükümeti'ne gönderilen telgrafta şöyle denilmekteydi:

"93 Harbi'nde tazminat-ı harbiye mukabilinde Rusya Devleti'ne terkedilen Çürüksu, Batum, Acara, Maradit, Livane, Ardauç, Şavşat, Oltu, Ardahan, Kars ve tevâbih ahalisi namına bervech-i zir istirham ediyoruz:

"Bizler asırlardan beri dinî ve millî gayelerle merbut bulunduğumuz Osmanlı Hükümeti'ne karşı olan rabîta-ı kudsiyemizi bütün şümûlüyle muhâfaza ederek bilcümle harplerde her nevi fedakârlıklar ibrâzından geri kalmadık. Ezcümle 93 Harbi'nde teşkil ettiğimiz asâkir-i muavenenin müdâfaat-ı cansiperanesiyle milletimizi istilâ-yı düşmandan muhâfaza eylediğimiz ve şerâit-i sulhiye icâbından olarak o havalinin teslimi takarrür etmesi üzerine umûm ahali silaha sarıldığımız, bilâhare siyaset-i düveliyye tabiiyyet zaruretinde kalarak; düvel-i muhtelifeye ve Berlin Konferansı'na protestonâmeler takdim ile iktifâya mecbur kaldığımız tarihen sabittir.

24 Der Saatssekretär Kühlmann an Seiner Exzellenz Enver Pascha Kaiserlich Osmanischer Kriegsminister und Stellvertretender Oberbefehlshaber der Kaiserlich Osmanischen Armee, Brest-Litowsk, den 25.Dezember 1917, PA-AA, Kaukasus, R.11041, Bd.10, Russland No.97a; Wolfgang STEGLICH, Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18, Bd.I, Wiesbaden, 1964, s.295.

25 Sadrazama 16 Aralık 1917'de gönderilen telgrafta; Kars, Ardahan ve Batum sancakları ahalisinin tekrar Osmanlı Devleti ile birleşmek istedikleri belirtilmiş ve bunun sağlanması için girişimlerde bulunulması rica edilmişti (ATASE, A.1/64, Kls.1867, D.167-20, F.2).

"Ahalimizin bir kısmı Memâlik-i Osmaniye'ye hicret etti. Orada kalanlar da şu harp münâsebetiyle Osmanlı bayrağının hudut üzerinde temevvücünü, kırk seneden beri bekledikleri gaye-i iltihâkın tecellisine bir nişâne addederek kemal-i heyecan ve azamî fedakârlıkla harbe iştirak eyledi. Binâcnaleyh Rusya'daki inkılâb-ı azîmin resmen tanıdığı program, (ilhaksız-tazminatsız) bir sulhün akdi ve milletlerin kendi gayelerinin ihtiyarında serbest bırakılması esaslarını muhtevî olduğundan sırf islâm ile meskûn olan mar-ül arz memleketimiz ahalisinin cebren infikâk ettirildiği mader-i vatanla tekrar ittihâdı hakkındaki âmâl-ı muhakkasın is'âfını hukuk ve adâlet-i beşer nâmına istürhâm ederiz."²⁶

Enver Paşa, von Kühlmann'ın 25 Aralık 1917 tarihli yazısı eline geçtiğinde; Dışişleri Bakanının önerisini çoktan yerine getirmiş bulunuyordu. Enver Paşa, hem Elviye-i Selâse halkının Osmanlı Devleti ile birleşme arzularını teşvik ile bu konudaki girişimlerine büyük destek vermiş hem de Kars, Ardahan ve Batum havalisinin Osmanlı Devleti'ne katılmasını sağlamak için gerekli girişimlerde bulunmak üzere Çürüksulu Ahmet Paşa başkanlığında bir "Kafkas komitesi" oluşturmuş ve 22 Aralık 1917'de Berlin, Viyana ve Sofya Elçiliklerine gönderdiği yazısında²⁷ adı geçen komitenin hareket ettiğini bildirmişti: "Sulh müzâkereleri dolayısıyla Batum, Ardahan, Kars havalisinin Memâlik-i Osmaniye'ye iltihakı hakkında lâzım gelen teşebbüsâtta bulunmak üzere Çürüksulu Ahmet Paşa Hazretleri'nin taht-ı riyâsetinde teşekkül bir heyet bugünkü Balkan treniyle ve Odenburg tariki ile Berlin'e, badehu Viyana ve Sofya'ya gelecektir. Mürâcaatlarında muavenet ve teshilât-ı lâzimedede bulunulmasını rica ederim."

Harbiye Nazırı Enver Paşa, 23 Aralık 1917 tarihli bir başka telgrafında ise, Berlin Askerî Ataşesi'nden dünkü trenle hareket eden Çürüksulu Ahmet Paşa'ya aşağıdaki rakamları vermesini istemişti: "Kars Vilâyeti'nde 189 bin İslâma mukabil 193 bin Hıristiyan mevcuttur. Fakat bu vilâyette yerli olmayan İslâm mevcudu 2 bin iken, yerli olmayan Hıristiyan mevcudu 36 bindir. Batum Vilâyeti'nde ise 149 bin İslâma karşılık 40 bin Hıristiyan bulunmaktadır. Bu malûmat Rusça basılmış Kafkas salnâmesinden alınmıştır."²⁸

26 ATASE, A.1/64, Kıs.1867, D.167-20, F.2-15.

27 ATASE, A.1/64, Kıs.1867, D.167-20, F.2-2.

28 ATASE, A.1/2, Kıs.529, D.2067-357, F.25.

Bu arada Graf Bernstorff 28 Aralık 1917'de Kafkas Komitesi ve bu komitenin kimlerden oluşturulduğu hakkında Alman Dışişleri Bakanlığı'na bilgi vermişti²⁹: "Harbiye Nazırı Enver Paşa; bir Kafkas komitesi oluşturdu. Bu komite aracılığı ile majestelerine bir telgraf gönderilmesine karar verilmiştir. Komite sözkonusu bu telgrafı Talat Paşa'ya sunmuş ve olurunun almıştır. Enver Paşa ile yapılan görüşmede, Paşa Hazretleri Osmanlı Devleti'nin Batum'u harp tazminatı karşılığında ve fakat sonradan geri verilmesi kaydıyla Rusya'ya rehin bırakmış olduğunu önemle kaydetmiştir. Majestelerine gönderilen telgrafta imzaları bulunan kişilerin büyük bir çoğunluğu Kafkasyalıdır. Fakat ekserisi savaştan önce Türk vatandaşı olmuşlardır.

"Ali Rıza Bey (Livane): Eskiden topçu sınıfının komutanı olduğundan Topçu Rıza lakabı ile anılan Ali Rıza Bey şu anda Meclis-i Âyân üyesidir.

Ali Haydar: Ali Rıza Bey'in kardeşi olup, önceden İstanbul Askerî Mahkemesi reisiydi.

Çürüksulu Ahmet Paşa: Eskiden Belgrad Ataşesi olan Ahmet Paşa aynı zamanda Berlin Sefaret Müsteşarı Edhem Bey'in kayınpederidir.

Mahmut Paşa: Eski Bayındırlık Bakanıydı, kardeşi de Meclis-i Âyân üyesidir.

Behçet Bey (Ardahan): Ardahanlı bir bey olup, şimdi Türkiye'de mutasarrıftır.

Rıza Bey (Ardahan): Ardahanlı bir beydir ve halen Rus uyuğunda bulunmaktadır.

Ziya Bey (Batum): Çok itibarlı bir şahsiyet olarak tanınan bu kişi henüz Rus uyuğunda bulunmaktadır.

Hasan Fehmi Efendi (Acara): Sinop seçim bölgesinden milletvekili seçilmiştir.

Tevfik Kâmil Bey (Livane): Henüz Rus uyuğunda bulunmaktadır.

Cevdet Bey (Ardahan): Halen Rus uyuğundadır.

"Diğer şahsiyetler hakkında tam bir tesbit yapılamamıştır. Yukarıda isimlerini verdiğimiz kişilere ilk planda Kafkas Müslümanlarının problemlerinden sözötmeleri izni verilmiştir. Çürüksulu Ahmet Paşa, Rıza Bey, Hasan Fehmi Efendi ve Tevfik Kâmil Bey son Balkan treniyle hareket etmişlerdir."

29 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 28. Dezember 1917, PA-AA, türkische Staatsmänner, R.13803, Bd.18, Türkei Nr.159, No.2.

Bernstorff'un yazısında bahsettiği telgraf Almanya Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırıldı. Nitekim Berlin'e varan komite üyelerinden Çürüksulu Ahmet Paşa, Hasan Fehmi Efendi, Rıza ve Tevfik Kâmil Beyler, Batum, Kars ve Ardahan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş olan muhacirler adına Dışişleri Bakanı'na ilettikleri telgrafta; ülkelerinin Osmanlı Devleti ile birleşmesi hususundaki çabalarının desteklenmesi ve girişimlerinin kolaylaştırılması için ricada bulunmuşlardı³⁰.

Böylece Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteği doğrultusunda hareket eden Kafkas Komitesi delegeleri Berlin'e varmışlar ve barış görüşmeleri için Brest-Litovsk'da bulunan heyetlere takdim edilmek üzere lazım gelen savunmayı hazırlamışlardı. Fakat komitenin Brest-Litovsk'a gitmesi konusunda birtakım zorlukların ortaya çıkması üzerine heyetin Brest-Litovsk'a gitmek istemesindeki sebeplerin icabedenlere tebliğ edilerek, gerekli iznin alınması Başkumandanlık Vekâleti'nden rica edildi³¹.

Kafkas Komitesi Berlin'deki çalışmalarını ve girişimlerini sürdürürken, Başkumandanlık Vekâleti ile doğrudan doğruya yazışmalarda bulunmaktaydı. Komite yapılan veya yapılacak olan girişimler hakkında İstanbul'a düzenli bir şekilde bilgi vermekte, Başkumandan Vekili Enver Paşa da komitenin çalışmalarını teşvik ile daha hangi hususlarda faaliyetlerde bulunması gerektiğini bildiren telgraflar göndermekteydi. Nitekim O, 5 Ocak 1918'de Çürüksulu Ahmet Paşa'ya verilmek üzere Berlin Büyükelçiliği'ne göndermiş olduğu bir şifre telgrafta şunları yazmaktaydı: "Alınan istihbarata göre, heyetinizin taleplerinin doğrudan doğruya Lenin Hükümeti'ne yapılması zamanı uygundur. Binâenaleyh Lenin'e hitaben hazırlanan telgrafın bir an evvel gönderilmesini, elverişli durumdan istifade ile gazetelerde beyânamelerde bulunulmasını ve bu husustaki fikirlerinizin yayınlanmasına teşebbüs edilmesini muvafık görüyorum."³²

Öte taraftan Kafkas Komitesi'nin Başkumandanlık Vekâleti'ne 13 Ocak 1918'de kayda değer bir telgrafi ulaşmıştı. Komite delegeleri bu yazılarında yapılan girişimlerden ve sonuçlarından, ayrıca bundan sonra yapmayı düşündükleri

30 (Vertreter) des Staatssekretärs an Staatssekretär von Kühmann, Berlin, den 23. Dezember 1917, PA-AA, Kaukasus, R.11041, Bd.10, Russland No.97.a

31 ATASE, A.1/64, Kls.1867, D.167-20, F.2-9.

32 ATASE, A.1/64, Kls.1867, D.167-20, F.2-10.

faaliyetlerden bahisle, hazırlamış oldukları savunmanın bir suretini bu telgrafın ekinde sunduklarını belirtmişlerdi:

"Telgrafla da arz edildiği vechle Hariciye Nazırı Bey (Talat Paşa) ve Sefir Paşa (Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa) ile görüştük. Almanya ve Avusturya-Macaristan murahhasları aleyhlerinde bir nevi delil teşkil edecek diye, bizim Batum, Ardahan, Kars'ın Osmanlı Devleti'ne rabt ve ilhâkı hakkındaki talep ve teklifimizi mevzubahs edemeyecekleri anlaşılmakta olduğunu söylediler. Halbuki tarafımızdan herhangi esbâb ve mütâlâaya mebni olursa olsun böyle muhikk bir tekliften zararımıza olarak sarf-ı nazar eylesek bile Bulgarlar Dobruca'yı elbette isteyecekler ve sulh müzâkerâunda musirren talep edeceklerdir. Binâenaleyh istememek hususundaki prensip zaten ihlâl edilmiş olacaktır. Zan ve tahminimize göre Almanlar da yed-i istilâlarında bulundurdıkları araziye öyle kolaylıkla bırakmak istemeyeceklerdir. Binâenaleyh böyle meşrû bir talepten resmen sarf-ı nazar etmeliğimiz ne derece doğru olup olmadığı cihetinde takdir ve ta'yini evliyâ-yı umûr-ı hâzırine aid bir keyfiyettir. İlhâr ve tab'eylediğimiz müdâfaanâmeyi Almanya Başvekâleti'ne takdim ediyoruz. Bir suretini de efendimize takdim ediyoruz³³. Sadr-ı âzâm Paşa Hazretleriyle de bu mesele hakkında görüşmüştük. Avdetlerinde ya Brest-Litovsk'a veya Petersburg'a göndereceklerini söylediler. Şimdi müşarünileyh hazretlerinin teşriflerine intizâr ediyoruz. Oralara gitmenin esbâbı istihsâl olunduğunda hemen gidip, Rus Hükümeti nezdinde ve matbûata karşı teşebbüsâtda bulunacağız (Tevfik Allah'tandır). Gitmek mümkün olmadığı taktirde, Berlin, Viyana, Bulgar kabineleri nezdinde teşebbüsâtda bulunarak avdet etmek istiyoruz. Beyânnâmenin imzamız altındaki Türkçe müsveddesini de takdim ediyoruz. Biz burada Batum ve Ardahan'a göndermenin bir yolunu bulamadık. Eğer taraf-ı devletlerinden tasvip buyrulursa tabii irade buyrulurken Batum ve Ardahan mülhakalarına oradan gönderilirse muvafık düşer zannediyoruz. Artık bu cihet tasvib-i devletlerine mütevakkıftır... Artık ne

33 Kafkas Komitesi tarafından hazırlanıp basılan ve bir sureti Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilmiş olan müdâfaanâme; ATASE, A.1/64, Kls.1867, D.167-20, F.2-14'de kayıtlıdır.

yolda çalışmak lazım geliyorsa tekrar emr ve işaret buyrulur. Olbabda emr-ü ferman hazret-i veliyyülemrindir.

13 Kânun-ı Sâni 1334

Bursa Mebusu

Sinop Meb'usu

Rıza

Hasan Fehmi

Çürüksu Ahmed³⁴

Kafkas Komitesi Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Osmanlı Devleti'ne geri verilmesini sağlamak amacıyla girişimlerini sürdürmekteydi. Komite çalışmalarına aralıksız devam ettiği sırada, Berlin'deki Gürcistan Komitesi Başkanı Georg Maçabelli, Batum'un öteden beri bir Gürcü şehri olduğundan, şehrin idaresinin yüzyıllardan beri Hıristiyan-Gürcülerin tasarrufunda bulunduğu bahisle, Batum'un siyasi ve iktisadi bakımından Gürcistan'ın çok önemli bir parçası olduğunu ve Osmanlı Devleti tarafından yapılacak her türlü saldırıya en sert bir şekilde karşı konulacağını belirtmişti. Maçabelli bu düşüncelerini ifade ettikten sonra, Almanya'nın Osmanlı Hükümeti üzerindeki nüfuzunu kullanarak, bu bölgelerde de "self-determination" ilkesinin uygulanması ile ilgili Gürcü isteklerinin barış görüşmelerinde Gürcistan adına Almanlar tarafından dile getirilmesini ve desteklenmesini istemişti. Georg Maçabelli'nin 23 Ocak 1918'de, (bu sırada Brest-Litovsk'da bulunan) Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a verilmek üzere; Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafında; Kafkas Komitesi ve bu komitenin amacı hakkında da kayda değer görüşler bulunmaktaydı: "Şu anda Berlin'de bir Türk delegasyonu bulunmaktadır. Bu delegasyon Gürcistan'dan ve Kafkasya'nın Tatarlarla meskûn bölgelerinden gelen muhacirlerden oluşmaktadır. Bunlar Türk çıkarları doğrultusunda hareket etmekte, hem Gürcistan'da Müslümanların yaşadıkları arazileri -Batum dahil olmak üzere- hem de Tatarların, Kürtlerin ve Ermenilerin ikâmet ettikleri Kars ve Ardahan sancaklarını Osmanlı Devleti'ne ilhak etmek için gayret göstermektedir. Hatta bu komite Türk isteklerini bildirmek ve Rus Hükümeti'ni istekleri doğrultusunda etkilemek maksadıyla Petersburg'a gitmek niyetindedir. Fakat delegasyon tarafından savunulan isteğin 'self-determination' prensibi ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu Türk Komitesi'nin amacı; Osmanlı Devleti'nin 1878 yılında Rusya'ya

34 ATASE, A.1/64, Kıs.1867, D.167-20, F.2-12.

terketmiş olduğu arazileri yeniden kazanma arzusunu 'self-determination' ilkesinin kisvesi altına gizlemeye çalışmaktan ibarettir."³⁵

Yine Almanya Dışişleri Bakanlığı'ndan, Alman Hükümeti'ni temsilen Brest-Litovsk'da bulunan İmparatorluk Elçisi von Rosenberg'e 28 Ocak 1918'de gönderilen telgrafta ise, Kafkas Komitesi, komitenin istekleri ve Gürcistan Bağımsızlık Komitesi Başkanı Georg Maçabelli'nin bu istekler karşısındaki düşünceleri sözkonusu edilmektedir:

"Siz sayın ekselanslarına, Batum, Kars ve Ardahan Müslümanlarının temsilcileri olarak Berlin Sefaret Müsteşarı Edhem Bey'in kayınpederi Ahmet Paşa, 1915 yılında Şeyhülislâm adına Almanya'daki Türk savaş esirlerine imamlık yapmış olan Molla Hasan Fehmi Efendi ve Bursa Mebusu Rıza Bey'in buraya gelmiş olduklarını ve tarafımdan karşılandıklarını bildirmekten şeref duyarım. Türk isteklerine, Dışişleri Bakanı von Kühlmann'ın 25 Aralık 1917'de Enver Paşa'ya bildirmiş olduğu görüşleri doğrultusunda uygun bir cevap verdim. Aslında bu delegeler Müslüman ahali adına Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne geri verilmesini talep için Petersburg veya Brest-Litovsk'a gitmek niyetindedirler. Bundan kısa bir süre önce Gürcistan Bağımsızlık Komitesi Başkanı Georg Maçabelli bu üç İstanbullu murahhasın taleplerinin tüm Kafkaslarda 'umumî bir infiâle sebebiyet' vereceğine dikkatleri çekmişti. Maçabelli ayrıca böyle bir istek karşısında Kafkasyalıların Lazistan ve Kürt toprakları için de 'self-determination' prensibinin uygulanması isteği ile ortaya çıkabileceklerini ve hatta bu isteğin Ermenilerin otonomi gayretlerini de artırabileceğini ifade etmişti."³⁶

Tüm bu yazışmalardan Kafkas Komitesi'nin Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Osmanlı Devleti'ne katılımını sağlamak için lazım gelen siyasî girişimlerde bulunduğu ve Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu belgeler Gürcistan'ın adı geçen bölgeler, özellikle Batum üzerindeki düşünce ve niyetini de ortaya koymaktadır.

Böylece Enver Paşa'nın isteği üzerine kurulan ve direktifleri doğrultusunda birtakım siyasî girişimlerde bulunan Kafkas Komitesi, Berlin'deki görevini

35 Georgische Komitee an das Auswärtige Amt, Berlin den 23. Januar 1918, PA-AA, Kaukasus, R.11041, Bd.10, Russland No.97.a.

36 Auswärtiges Amt an den Kaiserlichen Gesandten Herrn von Rosenberg, Berlin, den 28. Januar 1918, PA-AA, Kaukasus, R.11041, Bd.10, Russland No.97.a.

tamamlamıştı. Komitenin Petersburg ve Brest-Litovsk'a gitmesinin gereksiz olduğuna karar verilmiş olacak ki delegasyon buralara gitmekten vazgeçmiştir. Muhtemelen, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Hükümetleri nezdinde de bazı girişimlerde bulunan komite İstanbul'a dönmüştü. Artık bundan sonra "Elviye-i Selâse" meselesi barış görüşmelerinde ele alınacak ve kesin hüküm burada verilecekti.

Barış görüşmeleri başlamadan önce Türk delegelerinin Rus delegasyonu üyeleriyle yaptıkları ikili görüşmelerden sonra, Rusların Türk isteğine yaklaşımları az çok belirlenmiş ve sıra bu teklifin barış görüşmelerinde açıkça gündeme getirilmesine gelmişti. Fakat Rusya ile barış konusunda Almanya ile müttefikleri, özellikle Osmanlı Devleti arasında gerek görüşmelerin şekli ve gerekse barış amaçları bakımından tam bir uyuma mevcut değildi. Almanlar ve Bulgarlar ilhaksız barış tezini pek sempatik bulmuyorlardı. Çünkü, Bulgarlar, Sırbistan ve Romanya'dan, Almanlar ise eski Rus İmparatorluğu'ndan ele geçirmiş oldukları toprakları bırakmak niyetinde değillerdi. Bu noktada Alman, Bulgar ve Türk görüşleri birbirine aykırı düşmekteydi. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin işgal altındaki topraklarını kurtarabilmesi için ilhaksız barış tezinden yana olması kaçınılmazdı.

Yukarıda değinildiği üzere, Rusya ile yapılacak barış konusunda Almanya ile müttefikleri, özellikle Osmanlı Devleti arasında barış hedefleri açısından tam bir uyuma sözkonusu değildi. Almanlar ve Bulgarlar işgal etmiş oldukları toprakları terkedecekleri endişesiyle ilhaksız bir barış formülüne pek sıcak bakmıyorlardı. Osmanlı Devleti ise, müttefikleri arasında toprakları işgal altında bulunan yegâne ülke olması sebebiyle ilhaksız barış tezini destekliyordu. Dolayısıyla, barış görüşmelerinde ele alınacak meseleler arasında Osmanlı Devleti için en önemli olanı, işgal altındaki toprakların boşaltılması meselesiydi. Türk devlet adamları fırsattan istifade ederek, ilk plânda Rus işgalinde bulunan arazinin Ruslar tarafından boşaltılmasını istemeyi kararlaştırmışlardı. Fakat mümkün olduğu ve yeni bir fırsat çıktığı taktirde; daha önce harp tazminatı karşılığında Rusya'ya bırakılmış olan arazinin dahi elde edilmesi hedeflenmişti. Fakat asıl hedefin Ruslarla bir an önce barışın sağlanması olduğuna göre, Osmanlı Devleti'nin bu hususta gayet temkinli hareket edeceği muhakkaktı. Yani daha barış görüşmeleri başlamadan azamî barış şartlarının ileri sürülmesi bu elverişli durumu bir an da ortadan kaldırabilir ve Rusya ile yapılması düşünülen barışı sonuçsuz bırakabilirdi.

Nitekim, Brest-Litovsk'da yapılacak görüşmelere katılmak üzere yola çıkan Türk Heyeti'ne yazılı olarak verilen ve müttefik hükümetlere de bildirilen talimatta savaş esnasında işgal edilmiş yerlerin boşaltılmasından başka toprak isteği bulunmuyordu. Ancak Enver Paşa, Heyet Başkanı Ahmet Nesimi Bey'e, 1878'de Rusya'ya bırakılan Elviye-i Selâse'nin geri istenmesi için sözlü bir talimat vermiş olacak ki 20 Aralık 1917'de Berlin'den yazan Ahmet Nesimi Bey³⁷, asgarî ve azamî şartlar konusunda Hariciye Nezâreti'nden talimat istemişti³⁸. Bu konuda Hariciye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, arazi boşaltımı ve diğer meselelerde Almanların bizim görüşümüze göre tekliflerini değiştirdikleri, yani genel savaş esnasında Rus istilâsına uğramış olan arazimizin Ruslar tarafından boşaltılmasını prensip itibarıyla kabul ettikleri ve bunu Ruslardan ön şart olarak isteyecekleri bildirilmiştir. Aynı yazının devamında ise; "Geçen Rus muharebesinde tazminat-ı harbiye mukabilinde terketmiş olduğumuz arazinin istirdâdı meselesini dahi münâsip düşürerek mevzû-ı bahs ettim. Mösyö Kühlmann 'evet memleketinizde o taraftan tevsi-i memâlik temâyülâtu hissedilmektedir. Bu araziyi koparabilirseniz memnun oluruz. Fakat bu pek müşkildir' dedi. Bu ifadeden meseleyi tamamen bize terkettikleri ve muavenet etmeyecekleri anlaşılıyor. İmkân müsaid olduğu mertebede bu hususta çahşacağım" denilmekteydi.

Brest-Litovsk'da barış görüşmelerinin başladığı gün, yani 22 Aralık 1917'de Hariciye Nazırı Vekili ve Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'den, Ahmet Nesimi Bey'e gönderilen yazıda³⁹, "Almanya ve Avusturya orduları tarafından işgal edilmekte olan Rus arazisi tahliye edilmeden evvel, Rusların taht-ı işgalinde bulunan Türk topraklarının tahliye olunmasının temini" öngörülmekteydi. Aynı yazıda, "Almanlar ve Avusturyalılar arazi aldıkları takdirde bizim de arazi talebinde bulunmamız zaruri ve haklıdır. Ve bu hakkımızı müştereken müdâfaa etmeleri mevcut anlaşma hükümlerindendir" denilmekte ve "Sulh neticesinde müttefiklerimiz arazi bakımından istifade ettikleri halde, bizim arazi almamız imkânı husûl pezir

37 YERASİMOS, Türk-Sovyet İlişkileri, s.14.

38 Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A.I-d, D.4, F.15; Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, III, Kısım:4, Ankara, 1983, s.111.

39 C.A., A.I.d, D.4, F.15-2; Yusuf Hikmet BAYUR, "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış ve Antlaşmalarımız", Bellekten, XXIX/115, (1965), s.504-505.

olmazsa borçlarımızdan tenzilât icrâ etmek suretiyle telâfi etmelerinin teklif olunması "Türk Heyeti'nden istenmekteydi.

Böylece Osmanlı devlet adamları kendi aralarında birtakım kararlar almışlar ve bu kararları Brest-Litovsk'da bulunan Osmanlı Heyeti'ne bildirmişlerdi. Fakat tek yanlı olarak alınan bu kararların gerek müttefikler ve gerekse Ruslar tarafından ne ölçüde kabul göreceği henüz bilinmiyordu. Gerçi ilk bakışta Osmanlı Devleti'nin, işgal altındaki topraklarını Rusya'dan geri istemesi, Rusların barış prensipleriyle uyuşmaktaydı. Ancak Rusların bu barış prensiplerinde samimi olup olmadıkları konusunda birtakım şüpheler bulunduğundan, barış masasında bazı güçlüklerin ortaya çıkacağı kesindi. Daha müzakereler başlamadan önce yapılan ilk temaslarda Rus delegasyon üyeleri, Osmanlı Devleti'nin arazi boşaltımı hakkındaki isteklerini hemen kabullenmemişler ve bunun birtakım şartlara bağlı olduğunu söylemişlerdi.

Rusların barış görüşmelerinde uzlaşmaz tutumlarını sürdürecekleri tahmin edildiğinden, Rus Heyeti, görüşmeler başlar başlamaz arazi boşaltımı konusunda başta Almanya olmak üzere müttefikler tarafından sıkıştırılmaktaydı. "Almanlar (Ruslara) iade edecekleri arazi hakkında bir şart ileri sürüyorlardı ki, o da işgal altında bulunan Avusturya ve Osmanlı Devleti arazisinin bilâ kaydü şart iadesi"⁴⁰ydı. Aslında Osmanlı-Rus görüşmelerinde meselelerin önemli bir kısmı çözüme kavuşturulmuştu. bununla birlikte Almanya, Rusya'ya bırakmayı kabul ettiği arazinin bir kısmından çekilmeden halkın oyuna başvurulması cihetini istilzâm eylemiş olduğundan Ruslar da aynı usûlü tatbik etmek isteyerek "arazi meselesinin sûret-i hallini tayin için işgal altında bulunan vilâyât-ı şarkıyyemizde ahalinin re'yine müracaat edilmesini teklif ettiler." Osmanlı murahhasları, halk oyunu gerektirecek bir durumun mevcut bulunmadığını, Ermeni meselesi bahane edilerek içişlerine karışılmasını kabul edemeyeceğini bildirerek bu teklifi derhal reddetmişlerdi⁴¹.

Rusların bu çıkışı, aslında Lenin'in barış dekretinden ve buna dayanılarak Sovyet Hükümeti'nin 2/15 Kasım 1917'de ilân ettiği "Rusya'daki Milletlerin Hakları" beyânâmesinden kaynaklanıyordu. Bu beyânâmeye göre, "Her millet

40 C.A., A. I-d, D.4, F.15-10; AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.3.

41 C.A., A.I-d, D.4, F.15-10; AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.3-4.

kendi mukadderâtını bizzat kendi tayin edecek"ti. Aynı haklar, sadece Rusya içindeki milletlere değil, Rus işgali altındaki topraklarda yaşayan topluluklara da verilecekti. Dolayısıyla Doğu Anadolu'da bir Ermenistan teşkil edilmesi daha işin başında tasarlanmıştı⁴². Ancak "milletlerin hakları" prensibinin Rusya lehinde nasıl kullanıldığı daha sonra anlaşılacaktır. İlk bakışta çok insanca olan ve kulağa hoş gelen bu prensibi aradan iki yıl geçmeden Bolşevikler pek yüzsüzcesine çiğneyecekler ve imparatorluğun Rus olmayan milletlerinden güçleri yettiklerini bildiği gibi birer birer yeniden tahakkümleri altına alacaklardı⁴³.

Rusların Osmanlı Devleti'nin şark vilayetlerinde halkın oyuna başvurulması teklifleri Türk ve mütefik delegasyonları arasında özel toplantılarda görüldü. Osmanlı murahhasları, ilk plânda bu hususun bir çözüme kavuşturulmasını gerekli görüyorlardı. Öte yandan, "Berlin Muâhedeyle Rusya'ya terkedilmiş olan üç sancağın iadesi meselesi mütefik devletlerle dür u dıraz müzakere edildi."⁴⁴

Böylece karşılıklı niyet ve görüşlerin ortaya konulduğu Brest-Litovsk görüşmelerinin birinci dönemi sona erdi. Bu dönemde Türk delegeleri isteklerini dile getirdiler. Özellikle arazi boşaltımı meselesinde gerek mütefiklerle ve gerekse Ruslarla uzun görüşmeler yapıldı. Osmanlı-Rus görüşmeleri gayet olumlu geçmiş ve Ruslar işgal etmiş oldukları Osmanlı arazisini boşaltmaya hazır olduklarını belirtmişlerdi. Fakat bu dönemde yapılan tüm görüşmeler sonucunda; özellikle işgal altındaki toprakların boşaltımı ile buralarda referandum yapılması meselelerinde tam bir uyuşma sağlanamadı ve böylece bazı mühim meselelerin çözümü görüşmelerin ikinci dönemine ertelendi.

9 Ocak 1918'de başlayan ikinci dönemde Ruslar "oyalama" taktiğine başvurdular. "Ne savaş, ne barış" taktiği ile başta Almanya olmak üzere İttifak Devletleri oyalanacak, Almanya ve Avusturya'da ihtilâl çıkması beklenecekti. Bu dönemde Rus Heyeti'ne başkanlık eden Troçki böyle bir beklenti içerisindeydi. Ruslar şimdi, birinci dönemde iki tarafça prensip olarak kabul edilmiş hususlardan uzaklaşmış görünüyorlardı⁴⁵. Halbuki Türkler Ruslarla barışın ancak "Vilâyât-ı

42 KURAT, "Brest-Litovsk Müzakereleri...", s.385.

43 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, III/4, s.114.

44 C.A. A.I-d, D.4, F.15-11; AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.4.

45 AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.4.

Şarkıyye"nin boşaltılması ile sağlanabileceği görüşündeydiler. Nitekim, ikinci dönem barış görüşmelerinde Osmanlı Heyeti'ne başkanlık etmekte olan Sadrazam Talat Paşa, Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey'e gönderdiği 15 Ocak 1918 tarihli telgrafta, arazi boşaltımı meselesinin çözüme kavuşturulmasının öteki meselelerin sonuçlandırılmasını kolaylaştıracağını yazmaktaydı⁴⁶.

İkinci dönem görüşmeleri devam ederken, 13 Ocak 1918'de "Pravda" gazetesinde Lenin ve Stalin imzalı 13 nolu dekret neşredildi⁴⁷. Bu dekret, Doğu Anadolu'dan askeri birliklerin derhal çekilerek yerine bir Ermeni milisi kurulmasını, türlü sebeplerle yerlerini terk eden Ermenilerin yurtlarına dönmelerini ve Ermeni Halk Mümessilleri Şurası (Sovyeti) adı altında geçici bir idarenin kurulmasını öngörmekteydi⁴⁸. Bolşevikler yayınladıkları bu dekret ile Doğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti'ne iade etmek niyetinde olmadıklarını göstermişlerdi. Aynı zamanda Ermenileri koruyor görünerek Güney Kafkasya'yı ele geçirmek ve bu suretle Çarların Akdeniz politikalarını uygulama alanına koymak istedikleri açıldı⁴⁹.

13 nolu dekretin yayınlanması üzerine Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, 18 Ocak 1918'de Troçki ile uzun bir görüşme yaptı. Ahmet Nesimi Bey, sözkonusu dekretin yayınlanmasından dolayı şiddetli bir protestoda bulunduktan sonra, Ermenilerin silahlandırılmalarının doğuracağı felaketi anlattı ve bunun sorumluluğunun Rusya'ya ait olacağını söyledi. Aynı görüşmede Troçki'nin Ermenilerin kendilerini savunmak amacıyla silahlandırıldıklarını söyleyerek, bu dekreti haklı çıkarmaya çalışması Türkler tarafından pek inandırıcı bulunmadı ve Talat Paşa bu konu hakkındaki görüşünü Enver Paşa'ya şu şekilde bildirdi: "Bolşevikler Ermenileri silahlandırdıktan sonra çekileceklerdir. Dolayısı ile şimdiden askerî hazırlıklara başlanması gerekmektedir."⁵⁰

46 C.A., A.I-d, D.4, F.15-15.

47 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, III/4, s.120; Akdes Nimet Kurat bu dekretin tarihini 29 Aralık 1917/11 Ocak 1918 olarak vermektedir (KURAT, Türkiye ve Rusya, s.336).

48 Wolfdieter BIHL, Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte Teil II, Die Zeit der Versuchten Kaukasischen Staatlichkeit (1917-1918), Wien-Köln-Weimer, 1992, s.32-33.

49 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, III/4, s.120-121.

50 BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, III/4, s.122-123; KURAT, Türkiye ve Rusya, s.370-373; BAYUR, "Birinci Genel Savaşın Sonra...", s.510-511.

Türk Askeri Heyeti Başkanı Ahmet İzzet Paşa da Troçki'nin Petersburg'a gitmesinden sonra Rus Heyeti'ne başkanlık etmekte olan A. Joffe'ye 20 Ocak 1918'de müracaat ederek, Kafkas Cephesi'nde Rusların silahlı Ermeni çeteleri teşkilini protesto etti. Rus Heyeti Başkanı aynı gün verdiği cevapta; Ermenilerin silahlandırıldıklarını kabul ediyor, fakat bunu bir "millileştirme" hareketi olarak değerlendiriyordu⁵¹.

Lenin ve Milliyetler Komiseri Stalin'in imzalarıyla neşredilen dekretin, gittikçe merkezden kopan Ermenilere bir çağrı niteliğinde olduğunu belirten Stefanos Yerasimos bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmaktaydı: "Olaylarla karşılaşılabilecek olursa, bu kararnamenin gerçekçi olmaktan uzak olduğu görülür: Birincisi, sadece Ermenilerden oluşturulacak bir halk milisinin, orada yaşayan tüm halkların çıkarlarını savunacağı şüpheliydi. İkincisi, sürülmüş olan Ermenilerin geri getirilmesi için Sovyet makamlarının Osmanlı Hükümeti üzerinde hiçbir baskı imkânı yoktu. Üçüncüsü, düzenli orduların çekilmesinden sonra, Türk ordularını durdurmak pek mümkün değildi. Son olarak Ermeni milisleri Taşnak Partisi'nin elindeydi, arkalarında İngiltere ile Fransa vardı ve bu durumda Kafkasya işlerinden sorumlu olmak üzere Bolşevik Hükümeti tarafından geçici Fevkâlade Halk Komiseri olarak atanan Şaumyan'ın yönetimini kabul edemezlerdi. Ancak, 11 Ocak 1918'de Kafkas Cephesi kendiliğinden çözülmüştü ve bölge Petrograd'dan değil, Tiflis'ten yönetiliyordu. Böylece kararname bir iyi niyet gösterisinden ileri gidemezdi."⁵²

Ermenilere karşı bir iyi niyet gösterisi şeklinde değerlendirilen sözkonusu dekret, aslında Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirme planlarının bir parçasıydı. Bolşeviklerin bu bildiğe ile Çarlık Rusyası'nın Doğu Anadolu ve Kafkas politikalarını uygulamak niyetinde oldukları kesindi. Türk devlet adamları Sovyet-Rusya'nın asıl amacının ne olduğunu çok iyi anlamışlardı. Bu yüzden malum dekretin uygulanmaması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlar ve Brest-Litovsk'da bulunan Türk delegeleri Kafkas Cephesi'nde Rusların silahlı Ermeni çeteleri oluşturmalarını şiddetle protesto etmişlerdi. Fakat bu girişimlerden ve protestolardan hiçbir olumlu netice çıkmamış ve meselenin çözüme kavuşturulması barış görüşmelerinin üçüncü dönemine bırakılmıştı.

51 KURAT, Türkiye ve Rusya, s.373; KURAT, "Brest-Litovsk Müzakereleri...", s.390.

52 YERASIMOS, Türk-Sovyet İlişkileri, s.16-17.

Görüldüğü üzere barış görüşmelerinin ikinci döneminde de hiçbir olumlu netice çıkmadı ve görüşmeler 18 Ocak 1918'de sona erdi. Troçki Petrograd'a gitmiş olduğundan görüşmelere on gün ara verildi. Bununla birlikte, kararlaştırıldığı gibi, 30 Ocak'ta konferans yeniden başladı. Ancak Rusların tutum ve davranışlarında herhangi bir değişiklik olmadığı hemen anlaşıldı. Talat Paşa 1 Şubat 1918'de Enver Paşa'ya gönderdiği yazıda⁵³ Osmanlı Heyeti'nin Kühlmann ile görüştüğünü ve Rus işgali altında bulunan arazideki durumun kendisine anlatıldığını belirttikten sonra devamla şunları yazıyordu: "Müşarünileyh (Kühlmann), esasen Bolşeviklerle sulh akdine imkân görmemekte olduğundan kariben vaz'iyetin tebeddül edeceğini ve o zaman arazimizin istirdâdı harekâtına ibtidâr olunmak üzere şimdiden her surette hazırlanmak muvafık olacağını söyledi. Demek ki pek yakın bir zamanda siyasi mahzur kalmayacaktır. Şu halde zât-ı sâmileri, Alman Karargâh-ı Umumisi'yle de görüşerek ordumuzu bu hareketi ifâ edecek surette ihzâr buyurursunuz. Karadeniz donanması daha ziyade Bolşeviki efrâdının elinde bulunduğuna göre deniz emin değildir. Bu ciheti dahi nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Maazallah Ermenilere karşı adem-i muvaffâkiyet cihana karşı pek çirkin ve âfisi memleketimiz için vahim olur. Bu vesileyle umûmî mesâil üzerinde de uzun uzadıya müzakereler yaptık. Almanlar Bolşeviklerde kat'iyen hüsn-i niyet olmadığına, Viyana'da, Berlin'de grevler ve hatta ihtilâller çıkararak gayelerini te'mîn etmek istediklerine kat'iyen kani bulunuyorlar. Filhakika müzâkerâtın tarz-ı cereyanı ve Viyana, Berlin grevleri bize de bu fikri vermektedir."

3 Şubat 1918 günü akşamı Osmanlı ve Rus Heyetleri biraraya geldiler. Osmanlı Heyeti, Kafkasya'da Gürcüler ve Ermenilerden askeri birlikler oluşturulmasını ve Ermenilerin silahlandırılmasını mütareke hükümlerine aykırı bularak protesto etti. Troçki buna ancak 9 Şubat'ta cevap verdi ve durumun söylendiği gibi olmadığını, ancak yine de protestonun dikkate alınacağını vaadetti⁵⁴. Tabii ki bu vaad hiçbir zaman yerine getirilmeyecek ve Rusların oyalama, barışı sürüncemede bırakma taktiklerinin bir parçası olarak kalacaktı. Rusların bu uyuşmaz tutumları ve oyalama taktikleri, masa başında çözüm

53 C.A., A.I-d, D.4, F.15-19; Emin Ali TÜRKGELE, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", *BTTD*, Sayı:13, (Mart 1986), s.49-50.

54 KURAT, "Brest-Litovsk Müzakereleri..", s.391; AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.7.

güçleştirmiş olduğundan müttefikler bu arada Osmanlı Devleti, siyasi ve askeri arayışlara yönelmiştir. Rusları barış yapmaya zorlamak için Ukrayna ile ayrı bir barışın görüşmelerine geçilmiş ve sözkonusu devletle 9 Şubat 1918'de ayrı bir barış antlaşması yapılmıştır⁵⁵.

Ukrayna ile barış imzalandığı gün, yani 9 Şubat 1918'de Alman ve Rus Heyetleri biraraya geldiler. Yapılan görüşmede Almanya Dışişleri Bakanı von Kühlmann, Rus işgali altında bulunan Türk topraklarının boşaltılmasını esas şart olarak teklif ve teklif üzerinde ısrar etti. Fakat, Talat Paşa'ya göre, Ruslar bunu kabul etseler bile fiilen icraya muktedir değillerdi. Bundan dolayı işgal altındaki Türk topraklarının her ne suretle olursa olsun Ruslar tarafından boşaltılması ve doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi için Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın Türklere "bahri ve mali" yardımda bulunacaklarına dair yazılı bir taahhütte bulunmaları gerekiyordu⁵⁶. Ancak siyasi durum, böyle bir taahhüde gerek kalmayacak derecede hızlı cereyan etmekteydi.

Nitekim Ukrayna ile müttefikler arasında yapılan ayrı barış, Rusya üzerinde derhal etkisini gösterdi. Troçki, 10 Şubat 1918'de "Savaşın çekiliyoruz ve fakat böyle bir barış anlaşmasını imzalamaktan kaçınmayı gerekli görüyoruz"⁵⁷ diyerek görüşmelerden çekildi ve böylece barış müzakereleri aniden kesildi. Troçki'nin Rusya'nın bundan böyle "ne savaş ne barış" yapacağını söyleyerek, başarısından emin bir şekilde Petersburg'a dönmesi üzerine, bunu mütarekenin ihlali sayan İttifak Devletleri yeniden savaşa karar verdiler. 18 Şubat'ta Alman ve Avusturya orduları Doğu Cephesi'nde yeniden askeri harekâta başladılar⁵⁸. Osmanlı Devleti ise

55 Wolfdieter BIHL, Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk, Wien-Köln-Graz, 1970, s.100; J.W. WHEELER-BENNETT, Brest-Litovsk The Forgotten Peace March 1918, New York, 1966, s.220.

56 C.A., A.I-d, D.4, F.15-22; AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.7.

57 Der K. Staatssekretär an Auswärtiges Amt Für den Herrn Reichkanzler, Brest-Litovsk, den 11. Februar 1918, PA-AA, Russland: Friedensverhandlungen, R.22307, Bd.4, Russland Pol.Nr.31b; Henri BARBUSSE, Der Kampf der Sowjet-Union um den Frieden, Eine Dokumentensammlung (1917-1929), Berlin, 1929, s.38-40.

58 ATASE, A.4/3671, Kls.2914, D.477-52 A, F.21; WHEELER-BENNETT, The Forgotten Peace, s.243-244; Werner HAHLWEG, Der Diktat Frieden von Brest-Litovsk 1918 und die Bolschewistische Weltrevolution Münster, 1960, s.46;

Troçki'nin 10 Şubat tarihli bildirgesinde savaş durumunun o gün bitmiş olması yönünü çok iyi değerlendirdi ve Enver Paşa Brest-Litovsk'daki çıkmazdan haber alınca, 12 Şubat'ta III.Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya taarruz emrini verdi⁵⁹.

Bu emir üzerine "mütareke hatu"nu aşan III.Ordu birlikleri, 13 Şubat'ta Erzincan'ı, 24 Şubat'ta Trabzon'u kurtararak ileri harekâtını sürdürdü⁶⁰. Bu arada Almanların taarruza geçtikleri haberi Petrograd'da büyük bir heyecan ve endişe uyandırdı. Tüm cephede ciddi bir karşı koyma ile karşılaşmadan baş döndürücü bir şekilde ilerleyen Alman kuvvetleri hedefledikleri yerleri birer birer ele geçirdiler ve Petrograd'ı tehdit etmeye başladılar⁶¹.

Rusları barışa zorlamak için yeniden başlayan Alman taarruzu etkisini göstermekte gecikmedi. Sonuçta Rusya tercihini barıştan yana yaptı. Uzun ve oldukça tartışmalı geçen müzakerelerden sonra Ruslar, Almanya'nın yeni barış şartlarını kabul ettiklerini, barış yapmaya hazır olduklarını ve Sokolnikov başkanlığında bir Rus heyetinin Brest-Litovsk'a gönderildiğini bildirdiler⁶².

Barış görüşmelerinin Ruslar tarafından sekteye uğratılması aslında Osmanlı Devleti'nin lehinde oldu. Şimdiye kadar Ruslardan fazla isteklerde bulunmaktan çekinilmişti; bir yandan Almanların oluru alınmadığı gibi, diğer yandan aşırı isteklerde bulunarak barışın çıkmaza girmesi istenmiyordu. Rus Heyeti'nin görüşmeleri sonuçsuz bırakması üzerine, şimdi Osmanlı Heyeti Almanları izleyerek, istediği talepleri öne sürebilirdi. Nitekim, Enver Paşa 24 Şubat 1918'de Zeki Paşa

Winfried BAUMGART, *Deutsche Ostpolitik 1918 von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München, 1966, s.26.

59 ATASE, A.4/3671, Kıs.2908, D.444-52, F.34-1; KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.381; SUNY, *Bakû Komünü*, s.255-256; BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.40.

60 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi*, 3.Ordu Harekâtı, II, Ankara, 1993, s.451-453; BIHL, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, II, s.40.

61 I.K.KOBLJAKOW, *Von Brest bis Rapallo*, Berlin, 1956, s.36-37; WHEELER-BENNETT, *The Forgotten Peace*, s.244; Günter ROSENFELD, *Sowjetrussland und Deutschland (1917-1922)*, Berlin, 1960, s.61; Georg von RAUCH, *Geschichte der Sowjetunion*, Stuttgart, 1969, s.86.

62 Schüller an Auswärtiges Amt, Adf., 24.2.1918, PA-AA, *Friedensverhandlungen mit Russland in Brest-Litowsk*, R.22054, Bd.19, *Russland Pol.Nr.1; İstoriya Diplomatii*, II, Moskova, 1945, s.343; BAUMGART, *Deutsche Ostpolitik...*, s.27; ROSENFELD, *Sowjetrussland und Deutschland*, s.67.

aracılığı ile Alman Başkomutanlığı'na gönderdiği yazıda⁶³; Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının da Ruslar tarafından boşaltılmasını resmen istedi ve bu isteğin Ruslara kabul ettirilmeye çalışılmasını rica etti. Fakat bu istek Brest-Litovsk barış antlaşmasına esas olan 21 Şubat 1918 tarihli 10 maddelik Alman Ültimatomu'nda yer almadı. Gerçi bu ultiimatom, Anadolu'da Rus işgalinde bulunan Türk topraklarının boşaltılmasını da kapsamaktaydı, ancak ultiimatom metninde Kars, Ardahan ve Batum sözkonusu edilmemiş sadece "Vilâyat-ı Şarkıyye" toprakları denilmiştir⁶⁴.

Bununla birlikte İstanbul'dan alınan talimata göre hareket eden Osmanlı Heyeti bu isteğin gerçekleştirilmesi, yani barış görüşmelerinde ele alınması için çeşitli girişimlerde bulunuyor ve bu konuda Almanları sıkıştırıyordu. Nihayet Osmanlı Heyeti'nin isteği üzerine, hem Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Rus kuvvetleri tarafından boşaltılması hem de İran ve Afganistan'ın bağımsızlıklarının tanınması ile ilgili Türk istekleri İttifak Devletleri temsilcilerinin birlikte kaleme aldıkları barış antlaşması taslağına ilave olundu⁶⁵.

Barış konferansı uzun bir aradan sonra tekrar başladı. Artık bu defa görüşmelerin barışın imzası ile sonuçlanacağına kesin gözü ile bakılıyordu. Çünkü Rusların tüm protestolarına ve yakınmalarına rağmen, bu zorunlu barışa "evet" demekten başka çaresi kalmamıştı. Bununla birlikte barışın imzası esnasında bile protestolarını sürdüren Sovyet delegeleri, bu barışın "bir uyuşma barışı değil, zorunlu barış" olduğunu belirterek, barış antlaşmasını "baskı altında" imzaladıklarını açıklamaktan çekinmemişlerdi. Rus Heyeti'ne başkanlık eden Sokolnikov daha işin başında sert bir çıkışta bulundu. Bu barışın bir uyuşma barışından çok zorunlu bir barış olduğunu belirterek, Rusların antlaşmayı silahların gölgesinde, zor ve baskı altında imzaya mecbur kaldıklarını göstermek için, komisyonlar kurulmasını ve meselenin ayrıntılı bir şekilde müzakere olunmasını kabul etmeyip, barış

63 Lersner an Auswärtig Berlin, Grhqu., 24.2.1918, PA-AA, Türkei: Allgemeine Politik, R.22346, Bd.5, Türkei Nr.41; Gothard JAESCHKE, "Der Turanismus der Jungtürken zur Osmanischen Aussenpolitik im Weltkrieg", Die Welt des Islams, Bd.23, Heft. 1/2, Leipzig, 1941, s.24.

64 TÜRKGELDİ, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", s.51-52; BAYUR, "Birinci Genel Savaşın Sonra...", s.515.

65 BIHL, Österreich-Ungarn und Brest-Litovsk, s.114.

maddelerinin okunmasını istedi⁶⁶. İşte bu yüzden ki, Troçki "Hayatım" adlı eserinde; "Delegelerimiz barış antlaşmasını okumadan imzaladılar" demektedir⁶⁷. Osmanlı Heyeti'ne başkanlık eden İbrahim Hakkı Paşa da Sadrazam Talat Paşa'ya gönderdiği 2 Mart tarihli telgrafta "Toplantının amacı Rusların kabul ettiği ültimatomun hükümleri içerisinde barış antlaşmasının imzalanmasıdır. Esasta tartışma olmadığı gibi olmayacağı da ma'lûmunuzdur.." diyordu⁶⁸.

Alman Heyeti'ne başkanlık eden Rosenberg barış şartlarını okuyunca, Ruslar tarafından boşaltılacak yerler arasında "Elviye-i Selâse"nin de ilave edilmiş olması Rusların şiddetle itirazlarına sebep oldu. Rus Heyeti adına söz alan Sokolnikov, yaptığı açıklamada: Alman Ültimatomu'nda yeralmayan yeni bir taleple karşı karşıya bulduklarını, Doğu Anadolu vilayetlerinin Osmanlı Devleti'ne iadesinden başka, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının da boşaltılarak Türklere geri verilmesinin istendiğini, ültimatomda yeralan maddelerin değiştirilmesi ve şartların ağırlaştırılması ile devletlerarası bir hukuk kuralının çiğnendiğini belirterek; bu kararın bölge ahalisine danışılmadan keyfi olarak alınmış bir karar olduğunu ifade etti⁶⁹.

Rus kuvvetlerince boşaltılması istenen Doğu Anadolu vilayetleri kavramının açıklanması yönünde yaptığı başarılı girişimlerle Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının da bu kavram içerisinde yer almasını sağlayan İbrahim Hakkı paşa, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Konferansı'nda mükemmel bir konuşma yaparak, Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini dile getirmişti⁷⁰.

66 Der Kaiserliche Gesandte an Auswärtiges Amt, Aus Lublin, 4 März 1918, PA-AA, Russland: Friedensverhandlungen, R.22308, Bd.5, Russland Nr.31 b; BIHL, Österreich-Ungarn und Brest Litowsk..., s.114-115; TÜRKGELDI, "Brest-Litowsk Konferansı Hatıraları", s.51.

67 Leo TROTZKI, Mein Leben, s.375.

68 TÜRKGELDI, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", s.51.

69 Der K. Gesandte an Auswärtiges Amt Für den Herrn Reichkanzler, Brest-Litowsk den 3. März 1918, PA-AA, Russland: Friedensverhandlungen R.22308, Bd.5, Russland Nr.31 b.

70 Der K. Gesandte von Rosenberg an Auswärtiges Amt Für den Herrn Reichkanzler, Brest-Litowsk, den 4 März 1918, PA-AA, Russland: Friedensverhandlungen, R.22308, Bd, 5, Russland, Nr.31b; Balkan Revue, V.Jahrgang, Heft:2 (Mai-1918), s.73-76.

Hakkı Paşa, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının bir Türk yurdu olduğunu, Osmanlı Devleti'nin dört asır boyunca sahip bulunduğu bu bölgenin ilk defa 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında bir kısım harp tazminatına karşılık Çarlık Rusya'ya terk edilmek zorunda kaldığını itiraz kabul etmez bir şekilde açıklamıştır. Bu toprakların Osmanlı Devleti tarafından "ilhak" edilmeyeceğini, bura halkının "kendi geleceğini kendisinin belirleyeceğini" onların bağımsız olmak veya Osmanlı Devleti ile birleşmek konusunda tamamen serbest bırakılacaklarını izah etmiştir⁷¹.

Nihayet oldukça çetin ve sert tartışmalarla geçen ve aralıklarla aşağı yukarı ikibuçuk ay süren müzakerelerden sonra 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barışı imzalandı ve bu barışla azamî Türk şartları gerçekleşmiş oldu. Ancak barış antlaşmasının IV.maddesi Hakkı Paşa'nın da belirttiği gibi, Kars, Ardahan ve Batum'un direkt olarak Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını öngörmüyor, aksine bölgenin Rus birlikleri tarafından boşaltılmasını ve bura ahalisinin-komşu devletlerle, özellikle Osmanlı Devleti ile uyuşma içerisinde- "kendi geleceğini kendisinin belirleyeceğini" vurguluyordu⁷². Zaten İbrahim Hakkı Paşa Vilâyât-ı şarkıyye ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, Elviye-i Selâse'nin de bu kavram içerisine girdiğini belirtmiş ve bu yön Almanların da desteği ile referandum karşılığında Ruslara kabul ettirilmişti⁷³.

Böylece Doğu Anadolu vilâyetleri anlaşma ile tekrar kazanılırken, üç sancak üzerindeki Rus emellerine son verilmiş oluyordu. Ne varki bir devletlerarası hukuk kuralı hemen kendini gösterdi. Barış kuvvetle desteklenmeliydi. Yani Osmanlı Devleti bu barışı uygulayabilmek yada uygulatabilmek için kuvvet kullanmak zorunda kaldı. Barış imzalandığı sırada Osmanlı Üçüncü Ordusu harekât halindeydi. 12 Mart'ta Erzurum alındıktan sonra, Türk ordusu 24 Mart'ta 1914 sınırlarına ulaştı. Antlaşmaya göre, Rusya ile toprak meselesi çözümlenmiş oluyordu. Fakat yine aynı antlaşmaya göre Elviye-i Selâse'nin durumu komşu hükümetler, yani Rus İhtilâli'nden sonra Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın oluşturdukları Maverâ-yı Kafkas Hükümeti'yle Osmanlı Devleti arasında halledilecekti. Halbuki Gürcüler Batum üzerinde direniyorlar, Ermeniler de Kars'tan çıkmak istemiyorlardı. Bu mesele önce görüşmeler yolu ile çözüme kavuşturulmak istendiyse de, görüşmelerden hiçbir olumlu sonuç elde edilemedi. Bunun üzerine Türk birlikleri 14 Nisan'da Batum'a, 25

71 BIHL, Österreich-Ungarn und Brest-Litovsk., s.116.

72 BIHL, Die Kaukasus, Politik der Mittelmächte, II, s.40.

73 TÜRKGELDİ, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", s.51-52; BAYUR, "Birinci Genel Savaşın Sonra...", s.515.

Nisan'da Kars'a girdiler. Osmanlı Devleti kuvvet kullanmak suretiyle Brest-Litovsk sınırlarına ulaşmış oldu. Bir başka anlatımla Ruslar, kuvvete başvuruyla barışa zorlandıkları gibi, Osmanlı Devleti de, barış antlaşmasıyla boşaltılması kararlaştırılan topraklarını ancak savaşarak elde edebildi⁷⁴.

Brest-Litovsk Antlaşması gereğince Elviye-i Selâse'de bir plebisit (referandum) yapılması gerekiyordu. Referandum hazırlıkları Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandı ve üç sancakta Temmuzun sonlarına doğru birkaç güne yapılan bu referandumun sonuçları Ağustos sonunda tamamen belli oldu. Halkın büyük bir çoğunluğu Osmanlı Devleti'nden yana oy kullandı. Dolayısı ile Elviye-i Selâse'nin yeniden Türk topraklarına katılması kesinleşmiş oldu⁷⁵. Böylece Brest-Litovsk Antlaşması'nın IV.maddesi fiilen ve hukuken gerçekleştirilmiş oluyordu.

Uzun yıllardan sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı elde etmiş olduğu bu ilk masabaşı galibiyetinin devamlı olması için İttifak Devletlerinin savaşı kazanmaları gerekiyordu. Fakat İttifak Devletleri mağlup oldular ve Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi gereğince, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltarak, 1914 sınırlarını çekilmek zorunda bırakıldı. Bu bölgeler Ermeniler ve Gürcüler tarafından yeniden işgal edildi. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği altında başlatılan "Milli Mücadele" sırasında, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birlikleri Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı büyük başarılar elde ettiler ve Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü ele geçirdiler. Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar ve 2/3 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandı. Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Türk-Rus sınırını belirlemek üzere Türkiye ile Sovyet-Rusya arasında 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imza edildi. Bu antlaşmaya göre, Batum ve çevresi hariç, Ardahan ve Kars sancakları tamamıyla Türkiye'nin elinde kaldı. Böylece Doğu Anadolu'nun Rus işgalinden kurtarılması ve Türkiye'nin savunması bakımından büyük bir öneme sahip olan Kars'ın anavatana kavuşması keyfiyeti Milli Mücadele sonucunda elde edilen zaferle tam bir güvence altına alındı.

74 KURAT, Brest-Litovsk Müzakereleri...", s.399-400; AKBULUT, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.8-9.

75 BIHL, Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, II, s.245-251; Akdes Nimet Kurat, "Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan", Türk Yurdu, VII/3 (345), Ankara, 1970, s.25-28.

**AZERBAJCAN MİLLİ UYANIŞININ GERÇEKLEŞMESİNDE
ZEYNEL ABİDİN TAGİYEV, MİRZA FETHALİ AHUNDZADE VE
HASAN BEY ZERDABİ'NİN HİZMETLERİ**

Alaattin UCA*

Rusya'nın Türk topraklarını işgali XVI. yüzyılda Kazan ve Astırhan'ı istila ile başladı¹. Yaklaşık üçyüz yıl kadar devam eden bu işgal döneminde Rusya askeri baskı ve hakimiyet kurmakla kalmayıp, Müslüman-Türk ahaliyi hristiyanlaştırmaya ve ruslaştırmaya çalışarak milyonlarca Türkü asimile etmek istedi.

Rus esaretinde bulunan diğer Türklerde olduğu gibi Azerbaycan Türklerinde de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın izlediği politikaya tabii bir tepki olarak milli uyanış hareketi başladı².

Çünkü Rusya Azerbaycanı işgal edince önce Hanlık idare sistemini pasifize etti³. Eyaletlerin ve resmi dairelerin başına Rus subaylarını yerleştirerek "Kamendant" adı verilen bir idare sistemi oluşturuldu⁴. Bazı mahkemelere de bunlar başkanlık ediyordu⁵. Azeri memurlar

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Uzmanı

- 1 Tamurbek DEVLETŞİN, Sovyet Tataristanı, Çeviren: Mehmet Emircan, Ankara, 1981, s.9.
- 2 Betül ASLAN, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği" (Yardımları) ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s.1.
- 3 Mahmut İSMAIL, Azerbaycan Tarihi, Bakû, 1993, s.216.
- 4 Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX.Esredek). Z.M.Bunyadov ve Y.B. Yussufov'un redaktesiyle, Bakû, 1994, C.I, s.580.
- 5 Azerbaycan Tarihi, s.581.